

TARİH YAZIMINDA NESNELİĞİN ÖNEMİ

Necati Demir*

ÖZET

İnsan bilimleri içinde anılan tarihin nesnel ve deneysel yöntemi uygulaması onun inandırıcılığı için önemli bir etken olmakla birlikte tarihsel olayların deneyselliğe uygun olmayışı yüzünden istenilen güvenilirliğin sağlanması oldukça güçtür. Çünkü öznellik ve yanlılığa eğilim gösteren bir tarih yönteminin tarihin saygınlığını yaraladığını ve tarih biliminin yönetsel bir sorun oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda yapılabilecek en ılımlı ve iddiasız yaklaşım olguları belirlemede olabildiğince nesnel, yorumlamada ise öznel bir tutumdan olabildiğince kaçınmak olmalıdır.

Anahtar sözcük: Tarih, ölçüt, nesnellik.

THE IMPORTANCE OF OBJECTIVITY IN THE HISTORIOGRAPHY

ABSTRACT

Although history's application of the objective and experimental method is an important factor for its credibility, which is among the human sciences, it is rather difficult to reach the desired reliability for the lack of proper experimentation in historical events. A method leaning towards subjectivity and biased opinions causes a methodological problem for it and harms its credibility. The most moderate approach that can be made in this case must be objective as much as possible in determining events and be avoiding from subjectivity during the interpretation.

Key Words: History, large balance, objective.

GİRİŞ

Tarih yazımında 'inandırıcılık', çok önemli bir karine olarak kabul edilmektedir. İnanırlılığın ve inanılmazlığın ölçütü nedir? İnanmak, kâni olmak, zihnen kabul, kalben doyuma ulaşmak ve aklen de kanıtlanabilirlik anlamlarına geldiğine göre, bu durumu oluşturan etkenler nelerdir? Bilginin inanılır ve güvenilirliğinin gerekli şartlarının başında, insanın o ko-

*Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı,
ndemir@cumhuriyet.edu.tr

nuya zihnen hazır ve kalben tam saflık içinde olması gelir. Yine bilginin, olayın meydana geldiği çevre ya da ortamın kendine özgü özellikleriyle insicam (uyum) içinde bulunması da gerekir. Sonra bir olayın meydana gelip gelmemesinden çok, onun meydana gelip gelemeyeceği hakkında öne sürülen delillerin ve olayda rol alan kişi ya da kişilerle, olayın gerçekleştiği yerin özellikleriyle örtüşmesi gerekir. Tarih yazım işinde özen gösterilmesi gereken bu gibi önemli hususlardan biri de, kanutları hemen kabul edebilecek kesimler değil de kabul etmeyecek kesimlere yönelik bir üslup ve dil kullanılmasıdır. Yine dilde yanlışlık nesnel bir tarihçi üslubu ve dili olmadığı gibi karşıt görüştekileri ikna etmeye yönelik bir tarih yazımı da şık değildir.

Bir konu ya da kavram, hangi tür bağlam içerisinde, nasıl ve ne için değerlendirilirse ona göre farklı sonuçlar ve yargılar ortaya çıkar. Tarih kavramı da bunlardan biridir. Nesnel değil de öznel yanı ağır basan yanlış tarih yazımları, tarafsızlığı ilke edinen pek çok kişiyi yalnızca tarihçilere değil tarihin kendisine de karşı bir itici tutuma sevk etmektedir. "Örneğin Paul Valery, tarihin, insan beyninin kimyasınca oluşturulan en tehlikeli madde olduğunu söyler. Tarih düş gördürüp ulusları sarhoş eder, onları yanlış anılarla yükler, tepkilerini abartır, eski acılarını deşer, rahat duruyorken azdırır ve onlara büyüklük hastalığı, haksızlığa uğramışlık duygusu uyandırır. Tarih ulusları kırgın, dar görüşlü, çekilmez kılar, boş böbürlenmelerle doldurur"¹.

Diğer yandan nesnel yönü ağır basan tarihler insanlar için adeta bir kılavuz (pusula) değerindedir. Örneğin Ahmet Vefik Paşa'ya göre tarih ilmi, "geçmiş hadiselerin sebep ve hikmetinin ortaya çıkışını, milletlerin yükselişinin, inişinin ve inkırazının nedenlerini aydınlatarak geleceği düşünmeye yol açtığından tüm ilimlerin en büyüğü ve en faydalısıdır. Tarih hikmetinden haberdar olanlar, aklın ilkelerine başvurduklarından efsane ve safsataya aldanmaktan kurtulurlar ve her dönemin düşünce akımlarına eleştirel bakışla nüfuz edebilirler... Dünyanın bir köşesinde ortaya çıkan ve düşünce hayatında çığır açan büyük kişiler dünyanın diğer kısımlarında yankıla uyandırır ya da aynı düşünceler ve akımlar onun etkisinden başka denk olarak ortaya çıkar."² Tarihi, zararlı ve tehlikeli bulan Valery ile insanlık için bir bilgelik kaynağı sayan A. Vefik Pa-

¹ E. H. Carr-J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, s. 8.

² Zeki Velîdî Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İst., 1985, s. 169.

şanın düşünceleri birbirine en uzak noktada bulunmaktadır. Dolayısıyla tarih alanının iddialı yargıları kaldıramayacak denli özen ve dikkat gerektirdiği açıkça görülmektedir. Aynı konuda birbirine bu denli uzak yargılara ulaşılabilen bir alanda düşünce üretmek, saygın, geçerli ve güvenilir yargılara ulaşmak oldukça güçtür.

Günümüzde bilimsel ya da ciddî yayın denildiğinde, kişisel ve toplumsal önyargıların yönlendirdiği tahmin ve varsayımlara dayanan masa başı bilgilenme anlayışının yerine, alan araştırması ve kaynağa ulaşan belgelerle aklın süzgecinden geçen analitik, yani açık ve seçik veriler aklımıza gelmektedir. Modern araştırmacılıkta “raporlar, tahminin yerine bilgiyi geçirme çabalarımızın araçlarıdır”³. Raporlarda üç temel şey aranır; araştırmayla ilgili grafikler, rakamlar, yani istatistiksel bilgiler, araştırmacının kanaat raporları ve tarih. “Zaman, mekân ve anlam, raporun özünü oluşturan bilgiler arasındaki bağıntıyı verir. Özüne uygun biçimde kullanılarak bir kez belirgin hale getirildi mi, bir daha karışmazlar”⁴.

Günümüz tarih araştırmacısı, öncelikle şu kaygıyı taşımalıdır: “Yazdıklarım doğru, güvenilir ve tam mıdır? Açık ve düzenli midir? Anlaşılması ve hatırlanması kolay mıdır?”⁵ Yine aynı bağlamda, tarihçi, olguların belirlenmesinde olabildiğince nesnel bir tutum izleyip izlemediğini de irdelemelidir.

Bilgi kuramında bilginin genel olarak özne nesne ilişkisi sonucunda ortaya çıkan veri olarak tanımlanması ve bilimsel verilerin nesneye bağlı olduğu, yani nesnenin özneye kendi şart ve durumlarını kabul ettirdiği anlayışı, bilim felsefesi içinde ne denli sorunlar oluşturuyorsa, bilgi verilerinin nesneye bağlı olmayıp öznenin kendi algısı olduğu iddiaları da o denli sorun oluşturmaktadır. Doğrusu nesnelliğin bilimsel araştırmalarda önemsenmesi, 18. ve 19. yüzyılda doğa bilimlerindeki hızlı ilerlemeler sonucunda yaygınlaşmıştır. Aristocu eski bilim geleneği ile modern bilim geleneği arasındaki en belirgin farklılık, ilkinde ‘niteliklerin niteliksel olarak ifade edilmesine karşın, ikincisinde, ‘niteliklerin niceliksel olarak ifade edilmesi’, yani işin içine niceliğin girip neden-sonuç kozal bağıntısının yasa halinde rakamsal olarak ifade edilerek formüle

³ Jacques Barzan-Henry F. Graff, *Modern Araştırmacı*, Çev. Fatoş Dilber, Tübitak Yay. Ank., 1997, s. 3.

⁴ *Modern Araştırmacı*, s. 15.

⁵ *Modern Araştırmacı*, s. 13.

edilmesidir. Bilimsel bilginin görünürdeki bu kesinlik ve sağlığı diğer alanlara göre –dini, felsefi ve sanat- bilimin daha saygın bir konuma gelmesine neden olmuştur. Bilimsel bilginin nitelikleri arasında sayılan, nesnel kesinlik, genellik, tutarlılık ve dizgelilik’in konumsal (itibarî) değil de evrensel olduğu sanısının yaygınlaşması, bunların doğabilim alanlarının dışındaki alanlarda da aranılır olması sonucunu doğurmuştur. Ancak cansız, bilinçsiz nesnelere üzerinde yapılan bilimsel araştırmalarda nesnelciliğin öne çıkması kaçınılmaz bir durum gibi görünse de en nihayet onları araştıran, inceleyenlerin bilinç sahibi varlıklar (insan) olması insan bilim alanlarında, hatta doğabilimler içinde bile, saf bir nesnellikten söz etmeyi mümkün kılmamaktadır. Aynı nesnelere üzerinde farklı kişilerin yaptığı araştırma ve inceleme sonuçlarının tıpa tıpa aynı sonuçları verdiğini ileri sürmek oldukça iddialı bir yargı olur. Ancak bundan tümüyle farklı ve zıt sonuçlar çıkarılmadığı da söylenemez. Yargımızı yineleyecek olursak, salt nesne araştırmalarında nesnel, buna karşın canlı ve bilinçli varlıkların araştırma ve inceleme sonuçlarında öznel öğenin ağır bastığı görülür. Her iki –doğa bilimleri ve insan bilimleri- bilim alanında da ne salt nesnelciliğin, ne de sağ öznelciliğin sistemleştirilmesi mümkün gözükmemektedir.

İnsan bilimleri içinde anılan tarih biliminin nesnel ve deneysel yöntemi uygulaması tarihin inandırıcılığı için önemli bir etkidir. Ancak onun alanının bu duruma uygun olmayışı yüzünden istenilen güvenilirliğin yeterince sağlanamadığı ortada iken, öznellik ve yanlılığa eğilim gösteren bir tarih yöntemi elbette tarihin saygınlığını yıpratacaktır. Öyle görülüyor ki, tarih bilimi yöntemsel bir sorunsallık içermektedir. Bu durumda yapılabilecek en ılımlı ve iddiasız yaklaşım olguları belirlemede olabildiğince nesnel, yorumlamada ise öznel tutuma mesafeli durmak gerekmektedir. Bu çalışma, nesnelciliğin yalnızca doğa bilim alanında değil, insan bilimlerinde de geçerli olup olamayacağı sorununu tarihçi okul ve Cassirer’in görüşleri ışığında irdelemeyi hedefler.

A- Tarih Alanında Nesnellik ve Görelilik

İnsan bilimleri içinde değerlendirilen tarih bilimi, belgelerinin doğası gereği tekilliği ve tarihinin de öznel tutumu nedeniyle bilim dalı olamayacağı eleştirilerinden uzak kalmak için tarih yazarının nesnel bir tutum izleyip yansızlığa özen göstermesi gerekmektedir. Ancak yazılı tarih içinde görünmeyen tarihi aktörlerinin yerine öne çıkan ve başrolü üst-

lenen birkaç kişi tarafından temsil edilmesi nedeniyle, tarihsel olayları kralların, kahramanların ve önderlerin yaptığı söz konusu edilse de onların eylemine pek çok kişinin karıştığı ya da onlardan etkilendiği göz ardı edilemez. Dolayısıyla içine birçok kişinin karıştığı tarihsel olayların ya da olguların herkesçe net bir biçimde görülüp nitelendirilebilmesi mümkün gözükmemekte ve saygınlık kazanmak için nesnellğe yönelmeye çalışan tarih bilimi kendiliğinden öznellikte temasa geçmektedir. Bu durumda tarihçinin yapması gereken en makul yol; olguların belirlenmesinde olabildiğince nesnel, yorumlanmasında da –kaçınmanın mümkün olmayışı nedeniyle- öznelliğe kaçmamak için özen göstermek olmalıdır.

İnsanlık tarihi, değişenle değişmeyen öğenin iç içe girdiği bir halitadan, birbiriyle zıtlık içeren bir birlikten ibaretmiş gibi gözüküyor. Ünlü İngiliz tarihçisi E. H. Carr'a 'Güneşin altında yeni olan hiçbir şey yoktur', anlayışı ile 'Her şey değişmektedir', anlayışı arasında bir seçim yapmanız gerekseydi, hangisine karar verirdiniz, diye sorulduğunda; "Her ikisine de. Geçmiş, bu güne gelindiğinde birdenbire ve tümüyle yitip gitmemektedir. Fransızların "Le mort saisit levif/Ölü diriye tutar", sözü ve bu bağlamda Fransız miras hukukunun ilkesi, "Ölenin hakları yaşayanlara kalır"⁶, sözü geçmişin zaman zaman günümüzü nasıl etkilediğine işaret etmektedir. Öte yandan geçmişin dış biçimleriyle değişmeden kaldığı durumlarda bile, içeriği –kimi kez fark edilmese de- sürekli olarak değişime uğrar. Dolayısıyla o, tarih; süreklilik ve değişim ilkelerinin karşılıklı etkileşimlerinin ürünüdür,"⁷ demektedir.

Günümüzde bilimsel araştırma yöntemlerinde önemli sayılabilecek değişimler yaşanmaktadır. T. S. Eliot (1888-1965)'un *Kültür Üzerine* adlı kitabının 'Giriş'inde bu gelişmeleri gösteren Lord Acton (1834-1902)'un bir ifadesi aktarılır. 'Araştırmalarımız hiçbir maksada dayanmayıp tıpkı matematikte olduğu gibi 'araştırma yapmak için araştırma yapmak olmalıdır'.⁸ Acton'ın da belirttiği gibi bir 'bilimsel araştırma', çerçevesi önceden çizilmiş, yönü belirlenmiş bir düşüncenin amacı doğrultusunda yapılmamalı, nesnel ölçüler içinde, yani sırf bilimsel olgunun

⁶ Yine bu bağlamda; 'diriler yaşar ama onları ölülerin düşünceleri yönetir' sözünü de hatırlamak gerekir.

⁷ E. H. Carr-J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ank., 1992, s. 18-19.

⁸ T. S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1981, s. 9.

ortaya konulması amacıyla yapılmalı, bu yapıldıktan sonra elde edilen veriler bir özne (tarihçi) nin çerçevesi çizilmiş, yönü belirlenmiş bilincinin işlenmesine ve yorumlamasına bırakılmalıdır.⁹ Olgunun ortaya konulması ile onun yorumlanması birbirine karıştırılmamalıdır. Olguların keşif işi, tarihçinin kendisine ait olabileceği gibi başkalarının da olabilir. Eğer olguların keşfi, başkalarına aitse, tarihçi, bu olguların açıklanmasında yorum katılıp katılmadığına dikkat etmelidir. Nitekim Özer Ozankaya tarih yazımında geçerliliğin ancak bilimsel yöntemin geçerlilik ölçütlerine uyularak sağlanabileceği görüşündedir. "Bu ölçütler; nesnellik, olgunun somutluğu, ölçülü kuşkuculuk, kavramları açıklıkla tanımlamak, ... zaman boyutundaki ve eşzamanlı (synchronique) karşılaştırmaları bütünlüştürmek olarak sıralanabilir"¹⁰.

1- Maddeci-olgucu Tarih Görüşü

Bir bilimsel çalışmada incelenecek alanın ve uygulanacak yöntemin birbiriyle uyumlu olması gerekir. Bu nedenle doğal bilimler ve insan bilimleri, alanlarının özelliği gereği farklı yöntemler kullanmak durumdadırlar. Bu nedenle doğa bilimleri 'açıklama', insan bilimleri de 'anlama' yöntemini kullanırlar. Maddeci-olgucu tarih görüşünün taraftarları tarihsel olguların da tıpkı doğal bilim olguları gibi incelenebileceğini savunurlar. Bunun için bu görüşü savunan düşünürlerden biri olan Fransız Hippolit Taine'in (1828-1893) tarih yaklaşımı ortaya koyan çarpıcı iki ifadesine bakalım. H. Taine'e göre, "bir toplumu, tıpkı bir böceğin evrimini incelercesine ele almak ya da bir şahsı, meselâ bir büyük general veya muharriri araştırmak için tıpkı bir gaz maddesini tahlil eden bir kimyager gibi yahut da bir organı teşhis ve tetkik eden fizyolojist gibi hareket etmek gerekir"¹¹. Yine Taine, "kültürel olayları belirleyen nedenler, aynı zamanda madde evrenini de belirleyen nedenlerdir ve eğer kültüre insanın tüm yapıp-etmelerinin, gerçekleştirmelerinin bütünü olarak bakarsak, kültür, olsa olsa yüksek türden bir hayvan olarak insanın aynı doğal zorunlulukla yaptığı bir şeydir... İpekböcekleri, nasıl kozalarını örüyorlar, arılar nasıl peteklerini yapıyorlarsa, insanların da aynı zorunlulukla

⁹ Postmodern anlayış, bunun mümkün olmadığını söyler.

¹⁰ E. H. Carr-J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ank., 1992, s. 9.

¹¹ Ernst Cassirer, *An Essay on Man*.s. 20. Yale Üni. Pres, 1944, New Haven and London, Twenty-First Printing, 1970, s. 188

şiiirler ve felsefe sistemleri üretir,¹² der. İnsanın bilinç ve bilinç durumları, akıl ve hayal gücü, irade, algı ve düşünce akt'ları Taine tarafından görmezlikten gelinerek insan üst düzey hayvan konumuna yerleştiriliyor. Maddeci düşünce paradigmasının tutarlılığı adına olguyu zorlamaya, burkmaya ve insanı bu denli aşağılara çekmeye gerek var mı diye düşünüyor insan. Biz, insan bilimlerinin konuları olan olguların, doğa bilimlerin yöntemine göre inceleneceği kanısında değiliz. Çünkü olguları birbirinden farklı olan doğa ve insan bilimlerinin yöntemleri de farklı olmalıdır. Olgucu-atomcu modern bilim paradigması, bilimsel önermelerin, genel, doğru ve zorunlu olacağını öne sürmektedir. Tarihte ise bu tür önermeler bulmak mümkün değildir. Her bir tarihi olay kendine özgüdür (nev'i şahsına münhasır). 19 Mayıs 1919 Türk tarihinde bir tanedir. Bu durumda tarih, doğa bilimlerinin kullandığı bir yöntemle incelenebilir. Bir olayın bir defa gerçekleşmesi onun incelenmeye değer olmadığını ortaya koymaz, yani gerçekliğine halel getirmez. Onun varlığı şu işaret parmağımızla gösterdiğimiz nesne gibi de değildir. Yine tarihteki genellik, fizikteki benzemez. İnsan bilimleri doğa bilimlerinden bu önemli karakteriyle ayrılır.

2- Holistik (Bütüncü) Tarih Görüşü

Fransız Bacon (1551-1626)'dan beri devam eden modern bilim çalışmalarının nesnel ve deneysel olarak kanıtlanabilirlik temeline oturtulmasından sonra Kant'ın *Teorik Aklın Kritiği* adlı eserinde, 'metafizik'in bilimsel (deneysel) olarak mümkün olamayacağını belirtmesi ve *Pratik Aklın Kritiği* adlı eserinde de 'Aklın sınırları çizilmelidir', tezini savunmasıyla bilimsel çalışmalarda atomcu tümevarım yönteminin yanı sıra insan bilimleri ya da kültür bilimleri adıyla anılan yeni bir bilim doğar. Hermeneutik (yorumbilim)'i savunan Schleiermacher (1768-1834), 'anlama'¹³ yöntemi adıyla bir kavram ortaya atar. Modern tarih biliminin kurulmasında çok büyük katkıları olan Alman Tarih Okulu'nda, gerçi okul üyeleri arasında amaç ve eğilim farklılıkları olsa da tüm okul bir genel programa bağlı görünür.¹⁴ Nesnel tarih anlayışının değerlendirilmesine

¹² Cassirer, *An Essay on Man*, s. 20.

¹³ Julind Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, Çev. Bahaeddin Yediöldüz, TTKY, Ank., 1991, s. 29.

¹⁴ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Ara Yayıncılık, Ege Üniversitesi Basımevi, 1984, s. 102.

girmezden önce, Tarih Alman Tarih Okulu düşünürlerinden Herder ve Ranke ile bu okula yakın duran düşünürlerden Alman Hayat felsefecilerinden Dilthey ile Wilhelm Windelband'ın, tarih görüşlerine kısaca göz atmakta yarar vardır.

a- J. G. Herder

18. yüzyıl filozofu olarak Herder (1744-1803), gençlik yıllarında Aydınlanmanın ilerleme ülküsünün ve mekanist doğabilim anlayışının etkisi altındadır. Ama daha sonra o, kendi tarih felsefesini geliştirirken pek çok Aydınlanmacı eğilime ve özellikle ilerleme ülkücülüğüne karşı çıkacak ve onun tarih felsefesi, bu nedenle çağının ethos¹⁵'u ile pek çok noktada karşıtlıklar içerecektir. Herder, tarih felsefesi ile ilgili ilk önemli yazısını 1774'de "*İnsanlık Kültürü Tarihinin Felsefesi*" adıyla yayımlar. Bu yazıda, Hume (1711-1778), Voltaire (1694-1778) ve Iselin'in tarih felsefelerini "eski toplumlara ve çağlara, bu toplumlarca ve çağlarca hiç düşünülmemiş olan ölçütler taşıyan" tarih felsefeleri olduklarını söyleyerek eleştirir. Örneğin bu tarih felsefeleri, geçmişe, Aydınlanmanın bir ürünü olan ilerleme idesi altında bakmaktadırlar. Oysa Herder'e göre tarihsel çağları bugünün ölçütleri ile kavramaya çalışmak yanılğılar doğurur. Aslında bu tarih felsefelerinin yaptıkları şey, geçmişe bugün sahip olduğumuz ölçütlerle karşılaştırmak olmaktadır ki, Herder'e göre "esasinda burada her türlü karşılaştırma yanıltıcıdır". Çünkü biz tarihte bir genellik ararken, eğer böyle bir genellik varsa, onu ancak bu günkü ölçütlerimize göre kavrama olanağına sahibizdir ki, tarihin gerçek genelliği, böylece bizim ölçütlerimize göre başka bir renge bürünmüş genellik olarak kavranmış olur. Bunun gibi, gelecek kuşaklar da bizleri, kendi ölçütlerine göre oluşturulmuş bir genellik tasarımı altında göreceklerdir ki, bu tarihin hiçbir zaman tek bir genellik içinde kavranılamayacağı demektir.¹⁶

Herder, 1774 yazısına organik bir doğal evrim görüşü geliştirerek girer. Ona göre tanrı evrene belli ilkeler koymuştur ve evren, tanrının; ilkelere göre belli bir evrim süreci içinde gelişir. İşte Herder'e göre, doğa olduğu gibi tarihte de canlı ve sürekli bir oluşma ve çeşitli organizmaların birbirine karşı kesintisiz, savaşı vardır. Doğada, tarih de, durmadan dönüşen, yeni biçimlere bürünen, oluş halindeki alanlardır. Herder'e gö-

¹⁵ Bir toplumun kendine özgü niteliği, ruhu, dini.

¹⁶ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Ara Yayıncılık, İst., 1992, s. 51-52.

re tüm bu gelişmeler sürecinde Tanrı'nın etkisini, tanrısal açımı (Offenbarung) hatta bizzat tanrılığı görmek olanaklıdır. Tarih, doğada tam bir benzerini bulur. Tarihsel olaylar doğanın ürünüdürler ve tarih de "mutlak varlığın uyumlu bir evrimi"dir. Herder'in panteizm'e varan bu başlangıç görüşlerinden çok, onun bu görüşler ışığında geliştirdiği tarih görüşüne eğildiğimizde şunları saptayabiliriz: Herder, her ne kadar tarihi de doğanın bir ürünü saymakta ve tarih ile doğa arasında bir benzerlik ve koşutluk kurmaktaysa da, "tarihsel olayların doğal olaylar gibi kesin bir yasallık ve nedensellik taşımadığı" nı belirtir.¹⁷

b- Leopold Ranke

"19. asır Alman tarihçisi *Leopold Ranke (1795-1886)*, *Yeni Tarih Yazıcılarının Tenkidi* adlı eseriyle kendisinden önceki tarihçilerinin tarihe yükledikleri derinlik ve genişliğinin anlamını hafifletmek için tarihin görevinin geçmişi yargılamak ve gelecek için bunlardan yararlanmak olmadığını, yalnızca tarihi olayların nasıl olduğunu meydana çıkarmak olduğunu iler sürerek tarih yazıcılığında nesnelliği kendisine ilke olarak almıştır.¹⁸ Ranke, tarihi, büyük dini ve siyasi idealler arasındaki ebedi bir çatışma olarak tasavvur ediyordu. Bu çatışmayı doğru bir ışıktaki görmek için O, bu tarihi oyundaki tüm grupları ve faileri incelemek zorundaydı. Ranke'nin anlayışı, yani gerçek tarihçinin anlayışı, belirli bir tip anlayıştır. Onu hem dostları hem de ve rakipleri kucaklar."¹⁹ O, büyük dünya tarihi denemesinde tarihçinin hükmü, söylemesi değil koymasına gerektiğini düşünmekteydi. Bu, ahlaki kayıtsızlıktan çok ayrı bir şeydir; ahlaki kayıtsızlık olmayıp aksine, en yüksek düzeyden bir ahlaki mükellefiyet duygusudur. Ranke'ye göre tarihçi, dava edilenin ne savcısı ne de avukatıdır. Eğer o bir hakim gibi konuşursa, bir *Juge d'instruction* (sorgu hakimi) olarak konuşur. O, davanın tüm belgelerini en yüksek hukuk mahkemesi olarak dünya tarihine bildirmek üzere toplamak zorundadır. Eğer bu görevinde başarısızlığa uğrar bir grubu kayırcılığı ya da bir tarafa duyduğu kin yüzünden belgenin tek bir parçasını bile gizler ya da tahrif ederse o zaman, kendi en önemli görevini ihmal etmiş olur.²⁰

¹⁷ Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 52.

¹⁸ Leopold Ranke, *Büyük Devletler*, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Maarif Vekaleti Yayınları, Ank., 1944, s. XVII.

¹⁹ Cassirer, s. 188.

²⁰ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 189.

Tarihçinin itibar ve sorumluluk görevinin bu ahlaki anlayışı, asalet ve mesuliyetine dair bu ahlaki anlayışı, Ranke'nin en önemli değerlerinden biri olup, eserine o büyük ve özgür ufkunu kazandırmıştır. Onun evrensel anlayışı tüm çağları ve tüm milletleri kucaklayabilirdi. O, aynı tarafsızlık ruhu ve bir millete temayülü olmaksızın Papalar tarihini ve Reformasyonun tarihini, Fransa ve İngiltere tarihiyle Osmanlı ve İspanyol monarşileri hakkındaki eserleri yazabilmişti. O'na göre, Latin ve (Teutonic)²¹ Alman ulusları, Grekler ve Romalılar, ortaçağ ve modern milli devletler tutarlı bir organizmayı göstermekteydiler. Her yeni eseri onun tarihi ufkunu genişlemesine ve daha hür ve daha geniş bir muhtemel müşteriye takdimine imkan vermiştir.²²

c- Dilthey

Dilthey (1833-1911), her şeyden önce, Alman Tarih Okulu içinde yetişmiş büyük bir kültür tarihçisi ve biyografi yazarıdır. Yani o, 'bilim' olarak tarihin sorunlarını bu 'bilim'in içinden gelerek tanımış ve aynı zamanda tarihin Almanya'da 'bilim' olarak gösterdiği güçlü gelişmeyi yakından izlemiş olan bir filozoftur. İşte 'Filozof' Dilthey, 'tarihçi' Dilthey'in yakından tanıyıp izlediği "tarih bilimine ait sorunlar" a felsefe düzleminde çözümler aramakla işe başlamıştır. Dilthey'a göre, F. Bacon (1561-1626)'dan bu yana bilgi kuramı, "bilim" kavramını hep 'doğabilim' örneğine göre konumlamak istemiştir. Başka bir deyişle, Yeniçağın bilgi kuramı "bilim" ile "doğabilim" kavramlarını özdeş kılmıştır. Böyle olunca da, insani ve toplumsal olaylar, ya hukuk, politika öğretisi gibi normatif (kural koyucu) disiplinlerin konusu yapılmış; ya da çağlar boyunca bir türlü 'bilim' statüsü tanınmayan ve daha çok yarı edebi, yarı "bilimsel" bir yazıcılık türü sayılan tarihe (historia rerum gestarum) bırakılmıştır; ya da en son olarak, insani-toplumsal olaylar, Comte'çu pozitivistin elinde, "doğabilim"i örnek alan ve sözcük kökeniyle olduğu kadar, konusuna uygun olmayan yöntemleriyle de "melez" olan bir "sosyoloji"ye bırakılmıştır.²³

Dilthey'a göre tarihi de sağlam temellere dayandırabileceğimiz 'bir başka bilgi kuramı'na ihtiyaç vardır. Dilthey'a göre bu bilgi kuramı, Aris-

²¹ Almanlara, German milletlerine ait olan, anlamındadır.

²² Cassirer, *An Essay on Man*, s. 189-190.

²³ Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 134.

toteles'in ontolojik-realist bilgi kuramı olamayacağı gibi, Bacon'la başlayıp Locke ve Hume üzerinden geçip Kant (1724-1804)'da olgunluğa erişen Yeniçağın bilgi kuramı da olamaz. Dilthey'a göre, Locke, Hume ve Kant'ın tasarladıkları bilen özne (süje) nin damarlarında hiç de hakiki bir kan dolaşmaz; tersine, bu, bilen öznenin damarlarında, katkısız bir düşünce etkinliği olarak akıl'ın (ratio) damıtılmış özsuyu dolaşır. Yani Dilthey'a göre, Yeniçağın bilgi kuramında, bilen Özne, her türlü 'psikolojik ve tarihsel kimliğinden yalıtılmış' bir akıl varlığıdır. Oysa 'akıl sahibi varlık olma', Dilthey'a göre, 'insanın total kimliği'nin belli bir yanıdır ve bu yan, bu total kimlikten tam olarak sıyrılabilen, kopartılabilen, bu total kimlikten hiçbir şey ithal etmeden kendi başına, 'an' olarak duran bir şey olarak asla düşünülemez. Dilthey için 'akıl, insanın sahip olduğu güçlerin çeşitliliği içinde, bu güçlere kopmaz biçimde bağlı' olan bir güçtür. Hatta bu güçler içinde insanın isteyen hisseden, amaçlar koyan yanı, Fichte'nin de dediği gibi, 'akıl sahibi varlık olma' yanından da önce gelir. Yani insanın sahip olduğu güçler içinde, praxis, daima theoria'dan öndedir. Bu yüzden "bilgi" sorsalı, herşeyden önce insanın bu total kimliği gözetilerek ele alınabilir. Dilthey'a göre, "bilgi" konusuna eğilebilmek için, "insanı, yani isteyen, hisseden ve bir şey tasarlayıp amaçlar koyan konumu ile insanı, bilginin ve bilgi kavramlarının (dış dünya, zaman, töz, ilk neden, v.b.) açıklanmasında da temele koymak, bilginin ve bilgi kavramlarının sadece algı, tasarım ve düşünme malzemesiyle dokunmuş şeyler olup olmadıklarına yönelmek" gerekir. Buna göre Dilthey için, "bizim gerçeklik hakkındaki tasarım ve bilgimizin en önemli yapıtaşları; kişisel yaşamın birliği, dış dünya, dışımızdaki bireyler, onların zaman içindeki yaşamları ve bu yaşamların birbirlerine karşı etkileridir ve tüm bunlar, ancak insanın bütüncül oluşumundan yola çıkılarak açıklanabilir". Dilthey'a göre bu "bütüncül oluşum", bu "bütünlük", bu "insanın total kimliği"nin niteliği kavranılmadan "bilgi" sorunsalına da geçilemez. Oysa Yeniçağın bilgi kuramının yaptığı şey, tam tersine, bilginin olabilirlik ve sınırlarını araştıran, bilginin neliğini (mahiyetini) saptayan ve bu saptamanın ışığında inanç, değer, yargı ve kanularımızın irdelenmesine geçen bir bilgikuramcılığı olmuştur. Yani Yeniçağ, bir "salt akıl varlığı" tasarlayıp, bu varlığın karşısına dış dünyayı koyarak "bilgi" sorunsalına eğilirken, bu salt varlığı'nı insanın total varlığından koparmıştır ya da kopardığını sanmıştır. Oysa Dilthey'a göre, bilgi sorunsalına tam tersine, bu salt akıl varlığını içeren insanın total kimliğinden, bu bütünlükten

kalkılarak geçilebilir. Bu total kimlik ise, tarihsel olarak oluşan bir şeydir.²⁴

d- W. Windelband

Alman tarih filozofu Wilhelm Windelband (1848-1915)'a göre, "Tabiat ilimleri hadiseleri izah eder; manevi ilimler onları anlamaya çalışır. Tabiat ilimleri umumî üzerinde durur; manevi bilimler tek, münferit hadiseler üzerinde dururlar. Tabiat ilimleri tahlilcidir, manevi ilimler terkipçidir. Tabiat ilimleri, unsurların, manevi bilimler yaşanılmış'ın ilmidir. Yaşanılmış, bir şeyin kavranması, düşünülmüş bir şeyin bilgisinden tamamıyla farklıdır."²⁵ Ona göre, hayatı anlamak için uygulanacak yöntemse; tarihsel yöntemdir. Amaç; bu anlama bilgisinin ne işe yaradığıdır. Bireyin onun içinde varlığa geldiği alan tarihtir, tabiat değil. İnsan bireyini meydana getiren o insanın mensup olduğu tarihidir. İnsan, insan olarak ancak içinde yaşadığı ve serptildiği tarihi içinde varlığa gelir... Bir 'insan' kavramı vardır, bir de 'şu insan' vardır, 'kavram başka, 'şu insandır', önermesi başka şeydir. Hatta onların taalluk ettiği nesne de başkadır. Dilthey'a göre, iki tür bilgi vardır, "birisini tahlil edicidir ki, hesabî ve mantikî delilleri kullanır. Zihin vasıtasıyla varlığa getirilir. Diğeri de beşeri tabiatın içerdiği kanunları anlamaktır. Bu kanunları anlamak için, unsurlar yan yana getirilmez"²⁶. Yeni-Kantçı Baden Okulu mensubu olan düşünürler (Windelband, Rickert) e göre tarih, fizik gibi geneli arayan kanunlar veren 'nomotetik' bir ilim değil, bireysel olanı arayan 'ideografik' bir ilimdir. Tarih, bireysel olanı tasvir eder, bireyselleştirir; açıklama yapmaz, anlar. Tarihçi bireyselleştirirken bir seçme yapar; seçmek, değerlendirmektir.²⁷

"Toplumsal bilimlerin 19. yüzyıl sonunda benimsediği bir yöntem ve ayırım kalıbı var. Buna göre bilimlerini "nomotetik" ve "idiografik" diye ikiye ayırmak mümkün. Nomotetik (ki, Latince 'yasanın amir hükmü' demektir) yaklaşımlar genel gerçekleri, ilkeleri ve evrensellikleri bulmaya, saptamaya çalışır. Öncesinde de bu türden gerçeklikler olduğuna inanır. İster istemez toplumsal yapının ve değer ifade eden hükümlerin

²⁴ Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 135-136.

²⁵ H. Ziya Ülken, *20. Asır Filozofları*, Kanaat Yayınları, İst., 1936, s. 128-129.

²⁶ Ülken, *20. Asır Filozofları*, s. 130.

²⁷ Mübahat Küyel, *Felsefeye Başlangıç*, MEB Yayınları, Devlet Kitapları, Ank., 1976, s. 150-151.

bu genel, evrensel doğrular, gerçekler etrafında teşekkül etmesini ister. Pozitif bilimler genel kabulleri itibariyle bu epistemoloji etrafında kümenlenir. Buna mukabil idiografik anlayış çok daha basit ifade edilebilir bir muhakemeden yola çıkar ve özgül, biricik dolayısıyla da değişken, tesadüfi, farklılığa dayalı olanı saptamaya çalışır. Birisinin nesnellik iddiasına karşın öteki öznel olanla etkileşir"²⁸.

2- Cassirer'in Nesnel Tarih Yazımına Yaklaşımı

İnsan Felsefesi ile ilgilenen çoğu düşünürler gibi, Cassirer'in de fiziksel ve kültürel antropoloji üzerine eğildiğini görüyoruz. Cassirer'i diğer antropoloji felsefesi yapan düşünürlerden farklı kılan bir yönü, onun felsefe tarihçisi olmasıdır. Çünkü felsefe tarihi bilgisi, düşünürlere, sorunları felsefi geleneğin can alıcı noktasından kavramasını ve geniş bir bakış açısı kazandırmasını sağlar. Bir düşünür, öncelikle üzerinde düşünce ürettiği alan ya da konu hakkında, kendisinden önce hangi düşüncelerin ortaya konulduğundan haberdar olmalıdır. Bu tarz bir yaklaşım, araştırmacıya hem bir ufuk kazandırmış olması, hem de daha önce ortaya konulmuş bir düşünceyi, kendisinin de ortaya koymaktan başka bir iş yapmış olmadığını veya özgün bir düşünce ortaya koyduğunu bilmesi açısından yararlıdır.

Cassirer'e göre, tarih yöntembiliminin gelişmesi süreci içinde efsanevi tarih anlayışına ilk kez karşı çıkan Thucydides oldu. Onun ilk ve ilkesel endişelerinden biri 'inanılmaz şeylerin' tarihten çıkarılması idi. "Tarihimde hikayelerin yokluğu korkarım ki yazdıklarımın ilginçliğini biraz azaltacaktır. Fakat eğer bu tarih, insani olayları çarpıtmayıp aynen onlara benzeyeceği için geçmiş devirlerin tam bir bilgisine sahip olmayı isteyen araştırmacılara yardımcı olur ve faydalı diye değerlendirirlerse sevineceğim. Benim tarihim, çok kısa süren bir vaktin seyir-bölümü olarak değil, her devir için bir sahip olma tarzında teşkil olunmuştur"²⁹. Bilimsel düşünce; zihnin genel yasalarıyla ve tarihsel kronoloji (zamanbilimi) yle çelişmemeli, anakronizma (tarihsel olgunun zamanını şaşırma) lara düşmemelidir.

²⁸ Hasan Bülent Kahraman Radikal Gazetesi
http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6306.29/09/2009.08/10/2006

²⁹ Ernst Cassirer, *The Myth of The State*, Copright, 1946, by Yale University Pres
 All Rights Reserved, Printed in the United States, s. 61.

Cassirer Greklerin, düşünce düzeylerini Thucydides'ten daha da ileri götürdükleri görüşündedir. "Grek tarih anlayışı, sadece yeni olgular ve öncekinden çok daha derin ve etraflı bir psikolojik anlayış üstüne bina edilmemişti. Grekler aynı zamanda problemin tümüyle yeni bir ışık altında görmeye imkan verecek yeni bir yöntem de bulmuşlardı. Onlar, siyasetten önce tabiatı incelemişler, ilk büyük keşiflerini bu sahada gerçekleştirmişlerdi. Eğer bu hazırlık adımı atılmamış olsaydı, efsanevi düşüncenin gücüne meydan okuma imkanını kazanamayacaklardı. Yeni tabiat anlayışı, insanın ferdi ve içtimai hayatıyla ilgili yeni anlayış için, müşterek bir temel oldu"³⁰. İnsan düşüncesinin gelişim ve değişim süreci bunun tam tersi bir çizgide seyretseydi, yani insanlar maddeden önce, manayı, fizikten önce metafiziği, organik işlevlerinden önce ruh hallerini, dünyadan önce öncesiz ve sonsuz evreni düşünmüş olsalardı uygarlıklarını bu denli ilerletebilirler miydi? Kesin bir yargıyla olmasa da insanın düşünce bakımından somuttan soyuta yükseldiği ve her zaman soyut şeylerin mahiyetini kavramanın somut nesnelere bilmekten daha zor ve üst düzeyden bir bilgi ve zihin düzeyi gerektireceği bellidir.

Günümüz insan düşünce ürünlerinin belki de çoğu gelecek zamanların düşünce ürünleriyle yer değiştirecek, bazıları belki de yürürlükten kalkacaktır. Yirminci yüzyılın başlarında kesin doğruları arasında sayılan, saygınlıklarını kaybetmelerinin imkansız olduğu öngörülen bazı toplumsal sistemlerin milyonlarca insanın ölümüne ve bunun iki katı insanın da sakat kalması sonucunu doğurması, günümüzdeki saygın toplumsal sistemlerimizin her an insanlık için bir sürprize neden olabilecekleri ihtiyatlılığını bırakmamamızı gerektirmektedir. Bu bağlamda Cassirer, "modern siyasi hayatımızın sert katı ekolünde öğrendiğimiz şey; insan kültürünün kesinlikle zannettiğimiz gibi, sağlam bir şekilde yerleşmiş bir şey olmadığı gerçeğidir. Batı uygarlığımızın temellerini atmış olan büyük düşünürler, bilim adamları, şairler ve sanatçılar, çok kez kurmuş oldukları şeyin sonsuza dek yaşayacağına inandırılmışlardı. Thucydides kendinden önceki efsanevi tarih anlayışına zıt olan kendi yeni tarihi metodunu tartıştığında eserinden 'sonsuz bir mülk' olarak söz etmişti. Latin şairi Horace, kendi şiirlerini bir "monumentum aere perennius" -çağların akışı ve sayısız yıllar tarafından yok edilemeyecek, tunçtan da daha dayanıklı bir anıt olarak adlandırmıştı. Fakat bizim in-

³⁰ Cassirer, *The Myth of The State*, s. 61.

san kültürünün büyük şaheserlerine çok daha mütevazı bir tarzda bakmamız gerekiyor. Çünkü onlar ne ezeli-ebedi ne de dokunulmaz şeylerdir. İlmimiz, şiirimiz, sanatımız ve dinimiz çok derinlere inen çok eski bir tabakanın sadece üstteki katmanlarıdır. Öyleyse kültürel dünyamızı ve toplumsal düzenimizi asıl temellerine kadar sarsabilecek şiddetli beyin sarsıntıları için her zaman hazırlıklı olmamız gerekir,³¹ demektedir.

Fiziksel ve tarihsel bir olguyu birbirinden ayıran şeyi arayan Cassirer, her iki olgunun tek bir deneysel gerçekliğin kısımları olarak kabul edildiğini ve her ikisine de nesnel doğruluk yüklediğinden ancak bu doğruluğun özünün araştırma yoluyla belirlenmesi istenildiğinde farklı yollardan başladığına vurgu yapar. Fiziksel bir olgu, gözlem ve deney tarafından belirlenir. Bu nesnelleştirme süreci, söz konusu belli bir hadisenin matematiksel dille, yani sayıların diliyle tasvirinde başarılı olursa amacına ulaşır. Bu şekilde tasvir edilmeyen, bir ölçme sürecine indirgenemeyen bir hadise, fiziksel dünyamızın bir parçası değildir. Karl Ernst Ludwig Max Planck (1858-1947), fiziğin ödevini tanımlarken fizikçinin tüm ölçülebilir şeyleri ölçmek ve ölçülemeyen şeyleri ölçülür kılmak zorunda olduğunu söylüyor. Tüm fiziksel şeyler veya süreçler doğrudan doğruya ölçülemezler. Bunların hepsinde olmasa bile büyük bir bölümünde doğrulamaya (verification) ve ölçmenin dolaylı metotlarına dayanıyoruz. Fakat fiziki olgular, her zaman nedensel (causal) yasalar sayesinde doğrudan doğruya gözlenebilen veya ölçülebilen hadiselerle bağlıdır.³² Ona göre, eğer bir fizikçi bir deneyin sonuçları konusunda şüpheye düşerse onu tekrar edip düzeltebilir. O nesnelere her zaman sorularını cevaplamaya hazır bir şekilde bulur. Fakat tarihçinin durumu farklıdır. Onun olguları geçmişe aittir ve geçmiş sonsuza kadar gider; geçmişten yeniden inşa edemeyiz. Salt nesnel anlamda onu yeni bir hayat olarak uyandıramayız. Yapabileceğimiz tek şey, onu "hatırlayıp" ona yeni ideal bir varoluş vermektir. Cassirer şöyle der:

Tarihi bilgide ilk adım, deneysel gözlem olmayıp onu ideal olarak yeniden inşa etmektir. Bilimsel olgu diye adlandırdığımız şey önceden kesin ve açık bir şekilde belirttiğimiz bir bilimsel soruya her zaman verilen cevaptır. Fakat tarihçi, bu soruyu neye yöneltebilir? O olgularla bizzat karşı karşıya gelemediği gibi daha önceki bir hayatın formları içine de gi-

³¹ Cassirer, *The Myth of State*, s. 374.

³² Cassirer, *An Essay on Man*, s. 174.

remez. O, hedef konusuna sadece dolaylı bir yaklaşımda bulunabilir. Kaynaklara da başvurması gerekir. Ama bu kaynaklar terimin alışılmış anlamında fiziksel şeyler değildir. Onların tümü yeni ve belirli bir anı anıdır. Fizikçi gibi tarihçi de maddesel bir dünyada yaşar. Buna rağmen onun araştırmasının hemen başlangıcında bulduğu şey, fiziksel nesnelere bir dünyası olmayıp bir sembolik evren -bir semboller dünyasıdır. O, her şeyden önce bu sembolleri okumayı öğrenmelidir. Ne kadar basit görünürse görünsün herhangi tarihsel olgu sadece böyle önceden yapılan bir semboler çözümlemesi sayesinde belirlenip anlaşılabilir. Tarihsel bilgimizin konuları, ilk ve mevcut şeyler olmayıp belgeler ya da anıdır. Gerçek tarihsel verileri -mazide kalan olayları ve insanları- ancak bu sembolik verilerin derin derin düşünülmesi aracılığıyla kavrayabiliriz.³³

Cassirer yukarıdaki yargısını belirli ve somut bir örneğe başvurarak açıklamaya çalışır. O, aşağı yukarı otuz beş yıl kadar önce Mısır'da bir ev yıkıntısının altında eski bir Mısır papirüsü bulunduğunu beyan eder. Bu papirüste bir avukat veya noterin işiyle ilgili -vasiyetname taslakları, yasal sözleşmeler -notlara benzer çeşitli yazılar vardır. Bu noktaya kadar papirüs yalnızca maddi dünyaya aittir; hiçbir tarihi önem ya da deyim yerindeyse hiçbir tarihsel varlığı yoktur. Fakat daha sonra ilkinin altında ikinci bir metin bulunur ve ayrıntılı bir inceleme sonunda bu ikinci metnin Menander'ın şimdiye kadar bilinmeyen dört komedisinin kalıntıları olduğu anlaşılır. Bu anda kanunnamelerin mahiyeti ve anlamı tümüyle değişmiştir. Söz konusu olan artık sadece "bir madde parçası" değil; bu papirüs büyük değer ve önem taşıyan tarihsel bir belge olmuştur. Çünkü Grek edebiyatının gelişmesi içindeki önemli bir evreye ilişkin tanıklığı üstlenmiştir. Yine de bu anlam doğrudan doğruya apaçık değildir. Kanunnamenin eleştirel denemelerin her türüne, dikkatli filolojik, felsefi edebi ve estetik çözümlemelere sunulması gerekmektedir. Bu karmaşık süreçten sonra o artık salt bir nesne olmayıp anlam yüklü bir şeydir. O, bir sembol haline gelmiş ve bu sembol Grek kültürünü, Grek hayatı ve şiirinin yeni bir anlayışla kavranmasını sağlamıştır.³⁴

Tarihi bilginin bu temel karakteristiğinin, çağdaş tarihsel yöntem tarihi ve hakikat tartışmalarının çoğunda tümüyle unutulmuş olmasını

³³ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 175.

³⁴ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 175.

oldukça tuhaf bulan Cassirer'e göre, "yazarların çoğu tarihle bilim arasındaki farkı tarihin konusunda (objesinde) değil *mantığında* aramışlardır. Tarih için yeni bir mantık kurmak adına en büyük ıstıraplara katlanmışlardır. Fakat bütün bu girişimler başarısızlığa yargılıydı. Çünkü mantık yine de çok basit ve değişmez bir şeydir. Mantık tektir; çünkü hakikat tektir. Onun hakikat araştırmasında tarihçi, bilim adamı gibi aynı formel kurallara bağlıdır. Onun akıl yürütme ve tartışma yönteminde, tümevarımsal çıkarımlarında, nedenleri incelemesinde bir fizikçi veya biyologun uyduğu aynı genel düşünce yasalarına boyun eğer. İnsan zihninin bu temel kuramsal çabaları söz konusu edildiği sürece değişik bilginin farklı alanları arasında bir ayırım yapamayız."³⁵ Cassirer'e göre, bu sorunla ilgili olarak Descartes'in şu sözlerini kabul etmemiz gerekir: "Bilimler, hep birlikte alındığında, daima bir ve aynı kalan insan bilgeliği ile özdeşir"³⁶. Descartes'a göre, güneşin aydınlattığı eşyayı, güneş şualarından nasıl ayıramazsak, hikmetin aydınlattığı eşyadan da hikmeti ayırmak mümkün değildir.

Evensellik ve tikelliği soyut ve yapay biçimde birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını belirten Cassirer, "Bir yargı her zaman bu her iki anın da yapay bir birliğidir; o hem bir tümellik hem de bir tikellik ögesini içerir. Bu ögeler karşılıklı biçimde birbirlerine zıt değildirler. Onlar birbirlerini işaret edip iç içe nüfuz ederler. "Tümellik" düşüncenin belirli bir alanı gösteren bir terim değil; düşüncenin işlevi, yani asıl karakterinin ifadesidir. Düşünce her zaman tümeldir. Diğer bir ifadeyle belirli olguların 'burada' ve 'şimdi'nin tasviri, hiçbir zaman tarihin ayrıcalığı değildir. Tarihi olayların biricikliği çok kez tarihi, bilimden ayıran belirgin özellik olarak düşünülmüştür. Fakat bu ölçüt yeterli değildir. Farklı jeolojik dönemlerde yeryüzünün değişik durumlarının tasvirini yapan bir yerbilimci bize somut ve tek olan olaylar üzerine bir rapor verir. Bu olaylar tekrarlanmazlar. Onlar, ikinci bir zamanda aynı düzen içinde meydana gelmeyeceklerdir. Bu bakımdan, yerbilimcinin tasviri örneğin, ortaçağlardaki Roma Kenti'nin öyküsünü bize anlatan Gregorovius gibi bir tarihçininkinden farklı değildir. Fakat tarihçi bize sadece belirli bir kronolojik düzen içindeki olaylar dizisini vermez. O'na göre, bu olaylar

³⁵ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 175-176.

³⁶ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 175; Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, Mehmet Karasan, MEB, ME Basımevi, Ank., 1945, s. 3-4.

sadece, onun altında insani ve kültürel bir hayat -bir fiillerin ve ihtirasların, sorular ve cevapların, gerilimler ve hal çarelerinin hayatı- aradığı bir kabuktur. Tarihçi bütün bunlar için yeni bir dil ve yeni bir mantık icat edemez. Genel terimleri kullanmaksızın düşünüp konuşamaz. Fakat kavramlarına ve kelimelerine kendi ruhsal duygularını döküp onlara böylece yeni bir anlam ve yeni bir renk, bir şahsi hayatın rengini kazandırır"³⁷.

Tarihi düşüncenin, temel ikileminin kesinlikle bu noktada başladığını belirten Cassirer'e göre, "şüphesiz büyük tarihinin kolaylıkla fark edilen işareti onun şahsi tecrübesinin zenginliği ve çeşitliliği, derinliği ve yoğunluğudur. Aksi takdirde, onun eseri cansız ve renksiz kalabilirdi. Fakat tarihi bilginin bu yolda nihai hedefine ulaşmayı nasıl umabiliriz? Nesnelere ve olayların doğruluğunu nasıl ortaya çıkarabiliriz? Kişisel bir doğruluk, terimlerde bir çelişki değil midir? Bir keresinde Ranke, kendisini nesnelere salt aynası yapabilmek, olayları gerçekten oldukları şekilde görebilmek için kendi benini söndürmek istediğini dile getirmişti. Fakat bu paradoksal önermenin de bir çözüm değil bir problem olarak öne sürüldüğü apaçiktır. Eğer tarihçi kendi şahsi hayatını silmekte başarılı olsaydı bu şekilde daha yüksek bir nesnellik sağlayamayacaktı. Aksine, kendini tüm tarihi düşüncenin asıl belgesinden (instrument) yoksun bırakmış olacaktı. Eğer ben kendi şahsi tecrübemi aydınlatan ışığı söndürsem başkalarının tecrübelerini göremem ve hüküm veremem. Sanat alanında zengin bir şahsi tecrübesi olmaksızın hiç kimse bir sanat tarihi yazamaz. Ancak bir sistemci düşünür bize bir felsefe tarihi sunabilir. Tarihi hakikatin nesnelliliği ile tarihinin özneliliği arasındaki görünüşteki zıt iddia, farklı bir tarzda çözümlenmelidir."³⁸

Bir kimse dış görünüşün çizgilerine körükörüne bağlanmakla ancak birtakım fotoğraflar elde edilebilir. Bu kişi, var olup olmadığı henüz bilinmeyen hatanın, tehlikesinden kurtulmak için, meydana olan başka bir hatayı bile bile tercih etme" durumuna düşen bir insanı andırır. Herhangi bir tezahürün idesini anlamak için, gerek sanatçının, gerekse tarihinin içlerinde o şeye karşı yakın bir ilginin bulunması, başka bir deyimle "süje ile obje arasında önceden mevcut ve ilksel bir intibak"ın bulunması gerekir. Çünkü -Humboldt, dil felsefesi konularında kullandığı bir cümleyi burada da kullanarak diyordu ki- her konuşulan şeyin anlaşılabilme-

³⁷ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 186-187.

³⁸ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 187.

si, anlama durumunda bulunan kimsenin kendisine söylenenlere uygun benzer birtakım fikirlere ve kavramlara sahip olmasını şart kılar. Anlaşılması istenen başka her şey için de durum aynıdır.³⁹

Tarihi düşüncenin, temel ikileminin kesinlikle bu noktada başladığını ve kuşkusuz büyük tarihçinin kolaylıkla fark edilen işareti onun kişisel deneyiminin zenginliği ve çeşitliliği, derinliği ve yoğunluğu olduğunu belirten Cassirer'e göre, "Aksi takdirde, onun eseri cansız ve renksiz kalabilirdi. Fakat tarihi bilginin bu yolda nihai hedefine ulaşmayı nasıl umabiliriz? Nesnelere ve olayların doğruluğunu nasıl ortaya çıkarabiliriz? Kişisel bir doğruluk, terimlerde bir çelişki değil midir? Bir keresinde Ranke, kendisini nesnelere salt aynası yapabilmek, olayları gerçekten oldukları biçimde görebilmek için kendi benini söndürmek istediğini dile getirmişti. Fakat bu paradoksal önermenin de bir çözüm değil bir problem olarak öne sürüldüğü apaçıktır. Eğer tarihçi kendi kişisel yaşamını silmekte başarılı olsaydı bu şekilde daha yüksek bir nesnellik sağlayamayacaktı. Aksine, kendini tüm tarihsel düşüncenin asıl belgesinden (araç) yoksun bırakmış olacaktı. Eğer ben kendi kişisel deneyimimi aydınlatan ışığı söndürürsem başkalarının deneylerini göremem ve yargıda bulunamam. Sanat alanında zengin bir kişisel deneyimi olmaksızın hiç kimse bir sanat tarihi yazamaz. Ancak bir sistemci düşünür bize bir felsefe tarihi sunabilir. Tarihi hakikatin nesnelliği ile tarihçinin öznelliği arasındaki görünüşteki zıt iddia, farklı bir tarzda çözümlenmelidir"⁴⁰

Cassirer, siyasi olayların tarihsel yorumuyla fiziksel olayların yorumunun farklı yöntemler gerektirdiğini ifade eder. Fizikteki olgular, biz onları üç bölümden oluşan bir düzen içinde yani uzay, zaman, neden etki düzeni içinde düzenlemeyi başardığımızda açıklanır. Böylece tümüyle belirlenmiş olurlar; işte fiziksel olguların doğruluğundan ya da gerçekliğinden söz ederken dile getirdiğimiz bu belirlenimdir. Bununla birlikte, tarihsel olguların nesnelliği farklı ve daha yüksek bir düzene aittir. Biz burada da olayların yer ve zamanını belirlemek zorundayız. Fakat onların sebeplerini araştırmaya sıra gelince, yeni bir problemle yüzyüze geliriz. Eğer tüm olguları kronolojik sıra içinde bilseydik elimizde tarihin genel bir şeması ve iskeleti olacaktı; fakat tarihin nihai amacına sahip olmayacaktık. Oysa tarihte biz insanların tüm eserlerini, fiillerini, onun ha-

³⁹ <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1016/12329.pdf.15/6/2010>.

⁴⁰ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 187.

yatının çözeltilerini görürüz ve biz onları bu özgün yapıları içinde yeniden inşa etmek, onların türetildiği hayatı anlamak ve duyumsamak isteriz.⁴¹

Tarihsel düşüncenin bu açıdan şimdiki tarihsel sürecin yeniden üretilmesi olmadığını, aksine bunun tersi olduğunu belirten Cassirer, tarihi belge ve anıtlarımızda belli bir tarzı olduğu varsayılan geçmiş bir hayatı bulacağımızı iddia eder. İnsan, hayatını sürekli ifade etmek için gayret göstermeksizin yaşayamaz. Bunu ifade etmenin tarzları çeşitli ve sayısızdır. Fakat hepsi de bir ve aynı temel eğilimin çok sayıdaki kanıtlarıdır. Platon'un sevgi kuramı sevgiyi bir ölümsüzlük arzusu olarak tanımlar. İnsan aşkta, kendi bireysel ve kısa süreli varoluşunun zincirini kırmaya gayret eder. Bu temel ilca iki yolla tatmin edilebilir.⁴² "Bedenlerinde döl sahibi olma isteği olanlar, kadınlara yönelirler ve baba olurlar. Onların sevgilerinin karakteri budur; onların döller, umutları gibi, belleklerini koruyacak ve onlara kutsallık ve ölümsüzlük bahşedecektir... Fakat doğurma isteği olan ruhlar, ruhun idrak etmesine ve tatminine uygun olan şeyi kavramaya yönelirler."⁴³

Cassirer kültürün Platon'cu sevginin ürünü ve dölü olarak tasvir edilebileceğini ileri sürerek, insan uygarlığının en ilkel evresinde, hatta efsanevi düşüncede bile ölüm olgusuna karşı bu muhteris başkaldırmayı buluyoruz,⁴⁴ der. Ona göre, daha yüksek kültürel tabakalarda -din, sanat, tarih ve felsefede bu başkaldırının yeni bir şekil aldığı varsayılır. İnsan kendinde zamanın gücüne meydan okuyacak cesaretini verecek yeni bir güç keşfetmeye başlar. O, insan hayatını daima sürdürmeye ve ölümsüzleştirmeye çabalayan şeylerin salt akıcılığından meydana gelir. Örneğin Mısır piramitlerinin sonsuza dek kalsın diye yapılmış oldukları biliniyor. Onlar pek çok yıl geçmesiyle ve çağların uçup gitmesiyle yok edilemeyecek bir anıt yükselttiklerinden emin olduklarını hissederler. Fakat bu iddia belirli bir duruma bağlıdır. İnsan eserlerinin dayanıklı olması için, sürekli şekilde yenileyip onarılması gerekir. Fiziksel bir şey, mevcut yapısı içinde fiziksel ataletiyle kalır. Dış etkilerle değiştirilmediği veya yok edilmedikçe aynı kalır. Fakat insan eserleri, oldukça farklı açıdan, saldırı-

⁴¹ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 183-184.

⁴² Cassirer, *An Essay on Man*, s. 184.

⁴³ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 184.

⁴⁴ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 184.

lara maruz kalırlar. Onlar sadece maddesel anlamında değil zihinsel anlamda da değişme ve bozulmaya maruz kalırlar. Onların varlığı sürse bile sürekli olarak önemlerini yitirme tehlikesi karşısındadırlar. Gerçeklikleri fiziki olmayıp semboliktir, bu türden bir gerçeklik asla yorumlanma ve yeniden-yorumlanmaya gereksinim duymazlar.⁴⁵

Tarihin büyük görevinin burada başladığına ve tarihçinin düşüncesinin, fizikçinin ve tabiatçının konusundan oldukça farklı bir bağıntı taşıdığına değinen Cassirer'e göre,

"Maddesel nesnelere bilim adamının eserinden bağımsız olarak varlıklarını sürdürürler, fakat tarihi nesnelere ancak hatırladıkları sürece hakiki bir varlığa sahip olurlar ve hatırlama çabası yarıda kesilmemiş ve devamlı olmalıdır. Tarihçi nesnelere tabiatçı gibi yalnızca gözlemekle kalmamalı onları korumalıdır da. Onun bu tarihsel nesnelere kendi fiziksel varlıkları içerisinde koruma umudu her an engellenebilir. İskenderiye kitaplığını yok eden yangında sayısız ve paha biçilemez belgeler ebediyen kaybedildi. Hatta hayatta kalan anıtlar da eğer tarihçinin sanatı sayesinde sürekli olarak korunamazlarsa yavaş yavaş yok olurlar. Kültür dünyasına sahip olmak istiyorsak onu tarihi hatıra sayesinde hiç durmadan yeniden zaptetmemiz gerekir. Fakat anı, yalnızca bir yeniden ortaya koyma anlamına gelmez. O, yeni bir zihinsel birleşim, kurucu bir çabadır. Bu yeniden oluşturmada insan zihni asıl sürecin zıddı olan yöne doğru hareket eder. Tüm kültür eserleri bir katılaştırma ve sabitleştirme çabası içinde ortaya çıkarlar. İnsan, düşüncelerine katı ve kalıcı bir biçim verme konusunda özel bir hünere sahip olmasaydı düşüncelerini ve duygularını açıklayamaz ve bundan dolayı da toplumsal bir dünyada yaşayamazdı. İnsan kültürünün bu aklını başından alan eserlerinin, bu sabit ve statik (duruk) şekillerinin ardında tarih, asıl canlı (impulses) dürtüler keşfeder. Tüm olguları kendi *Fier*⁴⁶'lerine, tüm ürünleri süreçlere, tüm statik şeyleri ya da yerleşmiş gelenekleri kendi yaratıcı güçlerine indirgemek büyük tarihçilerin hünedir. Siyasal tarihçiler bize tutkular ve heyecanlarla, siyasal partilerin şiddetli mücadeleleri, farklı milletler arasındaki çatışma ve savaşların dolu bir hayat sunarlar."⁴⁷

⁴⁵ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 184-185.

⁴⁶ Hararet, ateş.

⁴⁷ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 185.

Fakat bunların tümünün, tarihi bir esere, onun dinamik karakterini ve vurgusunu vermek için gerekli olmadığını belirten Cassirer'e göre, Mommsen, *Roman History* (Roma Tarihi) adlı kitabını yazdığında büyük bir siyasal tarihçi olarak yeni ve çağdaş bir atmosferle konuşur. O, bir mektubunda şöyle yazıyordu: "Antik şeyleri gerçek dünyaya göründükleri fantastik kaideden indirmeyi istedim. Yani, niçin konsülün belediye reisi olması gerekti. Belki biraz ileri gittim ama amacım yeterince anlamlıydı."⁴⁸

SONUÇ

Bilimsel çalışmanın öncesinde yapılan yol haritasının ortaya konulması, araştırmanın biçimsel çerçevesinin çizilmesi, bilimsel çalışmanın içeriği ve amacını belirleyen önkabuller olarak görülmesi araştırmanın anlamını manipule (burkma) eder. Oldukları gibi belirlenemeyen olgular da bize olgu hakikatini değil, yazarın istediği sonucu verir. Doğa bilimleri yapıları gereği bu tehlikeye karşı kısmen korunaklıdır. Aynı konu ya da alanda farklı bilimsel araştırmacılar değişik sonuçlara ulaşabilirler. Alanları farklı, amaçları değişik olan bilimler elbette farklı yöntemler uygulamak durumundadır. İnsan bilimlerinde biz yeni anlamlar ve değerler bulmaktan öte, bunları yeniden keşfetmek durumundayız. Olgu doğruluğu için beş duyunun, zihinsel doğruluk için düşünme ilkelerinin, occult (gizli) bilgiler içinde yer bulan doğru haber (haberi sadık) için de vahiy kaynaklarının sağlıklı olması gerekir. Her insan görgüsü, bilgisi, mizacı, karakteri ve anlayışı doğrultusunda değerlendirme yapabilir. Burada hakikatin tek değil çok boyutlu olduğu ortaya çıkıyor. Bir düşünce birçok açıdan değerlendirilmeli ve bunların hiçbiri de tümüyle anlamsız sayılmamalıdır. Çünkü her insan bildiği kadar görür, anladığı kadar bilir. Önemli olan, hakikate, yalnızca 'ben'in gözüyle değil de görülebilen tüm açılardan bakabilmektir. Bu, zihinsel ve kalbi yetilerini geliştiren kimselelerin bakışıdır. Ancak, varlığı tüm boyutları ve içeriği ile bilme yeti ve imkanı tek insana verilmediği kanısındayım. Hakikat, tek bir kişinin zihninden dökülen düşüncelerden değil düşünen insanların aralarındaki fikir alış-verişinden ortaya çıkar. Hakikat, yazısı ve turası olan bir paraya

⁴⁸ Cassirer, *An Essay on Man*, s. 185-186; Mommsen'in Henzen'e yazdığı bir mektuptan alıntı. Bkz. G.P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century* (London, Longmans, Green Co. 1913) s. 457.

benzer. Ona tek taraftan bakan diğer yanını göremez. Birbirine ters dönen yazı ve tura nasıl ki birleşerek, kaynaşarak parayı oluştururlarsa, birbirine zıt düşünceler de ahenkli bir birliktelik oluşturarak hakikati kısmen de olsa verebilirler.

Her tarihsel bilgi, vesika, arkeolojik buluntu toplayan kişinin tarih yazıcılığına soyunması uygun değildir. Tarihsel bilgi, vesika, arkeolojik buluntu, ölü ve cansızdır, çoğunun tanığı ve doğrulanmış belgesi bile yoktur. İşin zorluğunu bilen tarih yazımcısı, tarihini yazacağı belde, bölge ya da ülkenin tarihsel olarak geçirdiği dönemlerin dini, felsefi, kültürel ve sanatsal özelliklerini anlamaya çalışmalıdır. Bundan sonra iş, tarihin içinde yetiştiği toplumun dünya görüşü, anlayış ve kavrayış ögesiyle kendi ilgi, dikkat ve çabasına kalmaktadır.

Birbirine benzer (prototip) örneklerin kolaylıkla bulunabildiği doğa bilim alanında bile yüzde yüz kesinlik bulunamayıp -çeşitli ihtimaller içeren- bir ihtiyatlılık gerekirken, her biri kendine özgülüğü bünyesinde bulunduran bireysel ve toplumsal olay ve olguları incelemek durumunda olan insan bilimleri alanında yargı önermelerinin yüzde yüz kesinliğinden söz edilmesi son derece iddialı bir tutumdur. Tarih olgusunun içinde geçtiği üç zaman dilimi olan geçmiş, hal ve gelecek adeta diyalektik yöntemin üç aşamasına karşılık gelebilir. Tez-antitez=sentez. Geçmiş bir tezdur, hal antitez, bunların birbirini etkilemesinden de gelecekte sentez oluşacaktır. Ancak, eleştirel zihniyet burada da göz ardı edilmemelidir. Çünkü unutulmaması gereken bir durum vardır ki, o da diyalektiğin önermelerinin apodiktik (kanıtlanmış kesin doğru) değil spekülatif (bilimsel olarak kanıtlanmamış) yargılardır. Ne tez, ne antitez ne de sentez bilimsel olarak kanıtlanmış olmayıp yalnızca bir iddiadan ibarettirler. Hal, geçmişe karşıt, gelecekle irtibatlıdır. Yine geçmiş, hale karşıt ama gelecekle irtibatlıdır. Yarını öngörmek geçmişle, geçmişi değerlendirmek de hal ile mümkündür. Belli bir zaman sonrasında geçmişte kalacak olan hali değerlendirmek ise ancak gelecekle mümkün olabilir.

Tarih yazıcılığının, günümüzde önemli bir alan olması nedeniyle, bazı ilkelerinin olması gerektiği kabul edilmektedir. Aksi durumda tarih yazıcılığının öznel yanı daha da artıp yanlı tarih yazımları yaygınlaşacaktır. Çünkü tarihte kalmış uygarlık ve devletlerin isim ve simgeleri (remz) günün anlayışında, ideolojik ve ulusal taraftarlık duygusuyla değiştirilmektedir. Eğer tarih anlayışları ve kavramlaştırmalar olabildiğince nesnel ve tarihsel olguya uygun biçimde yapılamazsa, tarihin inandırıcı-

lık ve güvendiricilik yanı gittikçe aşındırılmış olur. Tarih yazımcılığı olgusal nesnellik, düşünsel yansızlık ve mantıksal tutarlılık gibi ölçütlere uymak durumundadır. Buna göre tarihçi araştırdığı tarihsel dönemi, kendi zamanına değil de kendini o döneme götürebilen kişidir ve kişilerin ortaya koydukları çalışmalar da tarih olabilir. Aksi takdirde tarih araştırmaları geçmişin günümüz perspektifinden bir betimlemesi ya da yorumu olabilir. Tarih öğrenmekten kasıt da zaten bizim yaşamadığımız geçmişin layıkıyla öğrenilip yorumlanabilmesidir. Bir tarihçi (insan) kendi ruh dünyasını yaşamadığı geçmiş dönemlere nasıl götürebilir? En azından başkalarının o döneme ilişkin kanı ve yargılarına bağlı kalacakları için başkalarının değerlendirmeleri ve yargılarıyla bilgileneceklerinden inceledikleri ve belli iddia ve yargılarda buldukları tarihsel döneme ilişkin özgün ve sağlıklı bilgi verme şansları azalacaktır. Ancak, karşılaştırmalı tarih incelemeleri yapanlar bu engeli aşıp kişi ya da kişilere bağımlı olmaktan kendilerini kurtarıp eleştirel bir tarih çalışmasıyla hem kendi ruh dünyalarını, araştırdıkları tarihsel döneme götürebilirler hem de o alanda özgün düşünce ve yorumlar ortaya koyabilirler.